

Сучасні теоретичні аспекти переосмислення походження та сутності грошей

Гроші – це своєрідне явище, яке століттями постійно привертає увагу філософів і економістів. Їх можна вважати одним із найвизначніших витворів людського суспільства. Заради них люди працюють, через них навіть страждають, вигадують усілякі способи їх одержання та витрачання. Гроші – це єдиний товар, який не можна використати інакше, як витрачаючи їх. Вони не годують людей, не одягають, не дають притулку й не розважають доти, доки їх не витратять або не інвестують. Люди майже все роблять для грошей, і гроші майже все роблять для людей.

Спроби з'ясувати виникнення, сутність та роль грошей мають багатовікову історію, зокрема ці питання були поставлені ще в працях класиків політекономії А. Сміта і Д. Рікардо. Продовжили дослідження науковці нашої доби К.Р. Макконнелл та Л.С. Брю, В.М. Усоскін, Л.Н. Красавіна, Г.І. Кравцова, М.І. Савлук, А.М. Мороз, М.Ф. Пуховкіна, А.І. Щетинін, А.В. Демківський. Аналізуючи сучасні теоретичні дослідження щодо сутності й природи грошей, маємо відзначити масу суперечливих поглядів.

Мета статті – дослідити більш глибоко ці питання і показати своє бачення даної проблеми, оскільки вважаємо її актуальною й у сучасних умовах економіки, яка зазнає постійних змін і перетворень.

У чому ж істинний сенс слова «гроші»? Це слово занадто давнє для будь-якої існуючої прямої інформації, воно набагато старше, ніж сучасне розуміння. Етимологія слова «гроші» складна будь-якою мовою.

Відзначимо, що англійське «money» перекладається з латинським «moneta» – так називали Римську богиню Юнону (лат. Juno Moneta), що попередила римлян про наближення землетрусу (лат. «moneo» – передвіщає). Біля храму Юнони на Капітолії в Римі

знаходилися майстерні, де карбували металеві гроші. Саме тому їх називають монетами, а в англійській мові від цього титулу могла з'явитися загальна назва грошей – «money».

Початкове значення слова вступає в силу, коли ми підкидаємо монету в пошуках поради у вирішенні питань. Можливо, «money» походить від франц. «monnaie» або «monere» – рада, у значенні «застереження богині».

Проблемам грошей і грошового обігу присвячена велика кількість наукових праць. Серед економістів є певні розбіжності з усіх основних питань грошової теорії, зокрема таких, як причини виникнення грошей, сутності грошей як економічного явища, складу і змісту виконуваних ними функцій.

На нинішній час серед безлічі концепцій походження грошей найбільш помітними є раціоналістична та еволюційна. У межах цих концепцій застосовують принципово різні підходи до трактування походження грошей.

Раціоналістична концепція походження грошей історично виникла першою і пояснює цей факт як результат угоди між людьми про те, що для пересування вартостей у міновому обороті необхідні спеціальні інструменти. Раціоналістична теорія походження грошей вперше з'явилася в роботі Арістотеля "Нікомахова етика", в якій зазначалося, що для здійснення обміну товарів має існувати за домовленістю якась одиниця виміру, причому обґрунтована умовно.

Хоча раціоналістична концепція виникла не на науковому ґрунті, але вона мала чимало прихильників серед економістів. Німецький економіст, статист Г. Кнапп у своїй праці "Нариси державної теорії грошей" (Die staatliche Theorie des Geldes, 1905) називає гроші "продуктом правопорядку" або

«продуктом держави». На його думку, природа грошей не має нічого спільного з матеріальною цінністю.

Відомий англійській економіст Л. Харріс у праці «Грошова теорія» аналізує форми грошей і викладає суть цієї концепції, визнаючи громадський характер грошей¹.

Найвпливовіший економіст другої половини ХХ ст. П. Самуельсон на сторінках свого всесвітньовідомого твору «Економіка» зазначав, що гроші – це штучна соціальна умовність².

Отже, раціоналістична концепція заперечує товарну природу грошей. Цей погляд на виникнення грошей навіть був закріплений законодавчо у правовій системі Стародавнього Риму, де одна з догм свідчила, що «імператор декретує вартість грошей». Дана концепція про гроші як договір цілковито панувала від античного суспільства аж до кінця ХVIII ст.

Згідно з другою – еволюційною концепцією, гроші з'явилися в результаті еволюційного процесу. Перехід від натурального до товарного господарства зумовлює можливість створення додаткового продукту завдяки підвищенню продуктивності суспільної праці. У виробника виникала потреба надлишок своєї праці обміняти. Так, поза волею людей це призвело до того, що той чи інший товар виділявся із загальної маси і посідав особливе місце.

Один із засновників сучасної економічної теорії, економіст, філософ-етик А. Сміт написав першу повноцінну книгу, де викладені загальні основи теорії виробництва й розподілу. У своїй праці «Дослідження про природу і причини багатства народів», опублікованій у 1776 році, він говорить про бажання обмінюватися речами як частину людської природи, і що гроші з'явилися, щоб зробити обмін ефективнішим, ніж бартер³.

Послідовник і водночас опонент Адама Сміта англійський економіст, класик політичної економії Давид Рікардо також

вважав гроші як товар, що має цінність. Він визначав вартість грошей затратами праці. Основу грошової системи у Рікардо становить золото. Як і Сміт, він майже не вживає поняття споживчої вартості. Для нього вона була лише необхідною для мінової вартості.

З великої кількості вчених, що займалися дослідженням природи грошей та їх походженням, найбільш науково повно це вдалося німецькому економісту Карлу Марксу. Здійснюючи критичний огляд поширених у ті часи економічних теорій (попередньо саме таку задумку мала робота, яка вилилась у «Капітал», 1867), він починає з визначення ролі грошей та товару у становленні капіталізму. Аналізуючи просте товарне виробництво, Маркс доводить, що існування в докапіталістичну добу товарного виробництва й торгівлі, яка обслуговувалася за допомогою грошей, історично зумовлює виникнення капіталу⁴.

Категорії товару і його вартості було достатньо досліджено представниками класичної школи та їхніми послідовниками, але такого стислого, логічного визначення, яке надав Маркс величині вартості товару, не зробив ніхто. За Марксом гроші – це також товар, який виступає у специфічній формі, але завдяки їх участі в процесі обміну вартість набирає форму ціни, яка може дорівнювати вартості, а може від неї відрізнятись.

На даному етапі грошовий ринок і його основний елемент – гроші є важливою складовою економіки будь-якої країни. Саме без глибоких теоретичних знань неможлива побудова досконалої економічної моделі економіки, від якої залежать майже всі інші сторони існування суспільства. Вивчаючи гроші як економічну категорію, важливо визначити сутність грошей.

Сутність завжди виступає як внутрішній зміст явищ, прихований від безпосереднього сприйняття. Теоретично визначити головне, основне, визначальне в грошах та прихований в них зміст, їхню природу й дасть змогу досягнути сутність і роль грошей.

Гроші як суспільні відносини. Економісти, які за радянських часів активно вивчали спадщину К. Маркса, найчастіше визнача-

¹ Харріс Л. Денежная теория: пер. с англ. / общ. ред. и вступ. ст. В.М. Усоскина. – М.: Прогресс, 1990. – 750 с.

² Самуельсон П. Економіка: підруч. / П. Самуельсон. – Л.: Світ, 1993. – 496 с.

³ Сміт А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.: ЭКСМО, 2007. – 960 с.

⁴ Маркс К. Капитал / К. Маркс. – М.: Изд-во полит. лит-ры, 1989. – 1078 с.

ють гроші через суспільні відносини¹. На думку Л. Харріса, сама фундаментальна особливість грошей полягає в тому, що вони є суспільним феноменом.

Можна погодитися, що гроші є необхідним активним елементом та складовою частиною економічної діяльності суспільства, відносин між різними учасниками і ланками відтворювального процесу. У такому разі сутність грошей характеризується їхньою участю в здійсненні різних видів суспільних відносин, але ця сутність не може бути незмінною, вона повинна відображати розвиток економічних відносин у суспільстві та зміни самих грошей.

Отже, гроші є інструментом економічних відносин у суспільстві й засобом розподілу матеріальних ресурсів. Скасувати чи змінити гроші угодою між людьми чи то рішенням держави неможливо, поки їх використовують суспільні відносини. А введення грошей, де не існує таких відносин, неможливе.

Гроші як інформація. Гроші – це інформація про деяку кількість вартості на певному носії, прийнята суспільством, для створення абсолютної довіри. Інформаційна сутність грошей почала проявлятися ще тоді, коли золота монета після перших своїх кроків в обігу в силу свого стирання стала мати меншу кількість вартості (ваги), ніж її номінал. Інформаційну сутність грошей як абстрактних, лічильних, ідеальних не можна поширити на всі гроші. Інформаційну природу мають чеки, розрахунки в системі жиро, кредитні картки, електронні гроші, які є носіями інформації про грошові потоки, тоді як грошима виступають гроші на рахунках кредитно-фінансових установ, а чеки й електронні гроші безпосередньо є видами кредитних грошей.

Гроші – це функції, які вони виконують. За К.Р. Макконнеллом і Л.С. Брю гроші – це те, що вони роблять, та все, що виконує функції грошей, і є гроші². Прихильники цієї економічної концепції сутність грошей ви-

значають їх функціями, а вартість тим, як добре гроші виконують свої функції³.

Функції грошей виступають конкретною формою прояву та реалізації змісту загального еквівалента. Не можна розглядати гроші тільки через зовнішні риси їх функціонування. Сутність у явищах тільки виявляється, але вона ними не утворюється і тому не може бути зведена до суми цих явищ.

Гроші як товар. Цей погляд щодо сутності грошей зводиться до місця грошей у товарному обміні. За такого трактування, всупереч демонетизації золота, гроші – специфічний товар, що має властивість обмінюватися на будь-який інший товар, виступаючи загальним еквівалентом.

Будь-який товар, як правило, задовольняє якусь одну людську потребу. Гроші ж являють собою специфічний товар, слугуючи безпосереднім і загальним втіленням вартості, й тому вони мають здатність прямо обмінюватися на всі інші товари. Звичайний товар є лише продуктом конкретної праці (шевця, пекаря, вченого). Гроші – єдиний товар, який виступає як безпосереднє втілення абстрактної праці незалежно від професійної приналежності.

Сучасні гроші, не будучи знаками золота, є лише знаком вартості та, відповідно, ідеальним знаком загального еквівалента. В такому випадку визначення грошей як особливого товару не розкриває сутності сучасних грошей, тому що в результаті трансформації гроші перетворилися на більш абстрактну самостійну категорію, значно віддалившись від своєї товарної першооснови.

Сучасні гроші не мають товарної природи, незважаючи на те, що факт виникнення грошей з товару не викликає сумнівів.

Гроші як капітал. Визначення сучасних грошей і грошей взагалі через категорію капітальної вартості досить вдале. За своєю природою гроші не є капіталом. Вони можуть проявляти себе як капітал, коли використовуються не як простий посередник обміну, а як гроші задля одержання прибутку.

Кредитні гроші не є єдиною можливою формою капіталу. Але саме кредитна форма грошей тісніше інших зрослася з рухом по-

¹ Денежное обращение и кредит при капитализме: учеб. / [Л. Н. Красавина, А. С. Гальчинский, В. Н. Шенаев и др.; под ред. Л. Н. Красавиной]. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Фин. и стат., 1989. – 366 с.

² Макконнелл К.Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика: пер. с 14-го англ. изд. / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю. В 2 т. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 972 с.

³ Демківський А.В. Гроші та кредит: навч. посіб. / А.В. Демківський. – К.: Дакор; Вира-Р, 2003. – 528 с.

зичкового капіталу, що й зумовило спроби вчених-економістів дати трактування сучасних грошей через категорію капіталу, а не товарної вартості.

Характеристики вартості сучасних грошей, на думку деяких вчених-економістів, більшою мірою близькі до характеристик вартості капіталу, а не товару¹.

Хоча сучасні кредитні гроші не є за своєю суттю товаром, вони виступають перетвореною формою капіталу, так само як колись повноцінні гроші – золото та інші товари, які виконували грошові функції, – були перетвореною формою товару, а також могли проявляти себе як капітал.

Фінансові гроші. Гроші можуть бути формою руху і прояву капіталу. Вони порівняно легко переходять із власне грошей у капітал та назад. Тому здається, що різниці між сучасними грошима й капіталом практично не існує. Серед науковців стали траплятися згадки про так звані фінансові гроші, що, по суті, є фінансовими інструментами. Фінансові інструменти – це фінансові активи/пасиви, за допомогою яких здійснюється розподіл і перерозподіл створеного капіталу. Фінансовий інструмент являє собою юридичний документ, що відображає певні договірні взаємини або надає певні права, до яких можна віднести акції, облігації, чеки, векселі, депозитні сертифікати та ін. Отже, фінансові гроші – це цінні папери різних видів, новий клас грошей, призначений для обслуговування накопичення капіталу і перерозподілу доходів у суспільстві.

Необхідність у фінансових грошах зумовлена тим, що кредитні гроші, навіть у

своїй найвищій формі, формі – у вигляді депозитних грошей, не можуть забезпечити досить широких можливостей у накопиченні капіталу. На цьому різного роду намагання досягнути сутності грошей не закінчується. У роботах науковців трапляються й інші цікаві трактування².

Розглянувши основні погляди на визначення сутності грошей, можемо відзначити багатоаспектність і складність грошової природи. Гроші знаходяться в постійній еволюції, їхній розвиток є непрямолінійним та має циклічний характер. Спроби перенести закономірності добре вивчених форм грошей на їхнє сучасне розуміння можуть бути не дуже успішними. Рухлива, динамічна природа, мінливість, перехід від однієї домінуючої, якщо можна так сказати, риси характеру грошей до іншої, не дають у цілому досягнути їхню сутність. Із часів виникнення товарного виробництва й до нинішнього часу відбулися значні зміни.

Кредитна природа грошей прийшла на зміну товарній природі. Гроші набули рис капітальної вартості. Разом із тим у суті грошей була і залишається інформаційна складова.

Незважаючи на те, що сутність грошей – складне явище, при цьому воно цілком збагненне. Універсального визначення грошей, на наш погляд, не може бути, як й ідеальної їхньої форми. У суті грошей основою є їхня здатність бути вмістилищем, згустком вартості, еквівалентом, інструментом економічних відносин людей і дзеркалом, що відображає всі суперечності суспільства.

¹ Розглянуто дискусійні питання щодо походження, виникнення і сутності грошей з погляду їх еволюції та вивчення їхнього феномену.

² Рассмотрены дискуссионные вопросы относительно происхождения, возникновения и сущности денег с точки зрения их эволюции и изучения их феномена.

³ An article deals with controversial issues of origin and nature of money in terms of their evolution and study of the phenomenon.

*

¹ Гроші та кредит: підруч. – 4-те вид., перероб. і доп. / [М. І. Савлук, А. М. Мороз, І. М. Лазепко та ін.; за заг. ред. М. І. Савлука]. – К.: КНЕУ, 2006. – 744 с.

² Деньги, кредит, банки: справ. пособие / [Г.И. Кравцова, Б. С. Войтешенко, Е.И. Кравцов и др.; под ред. Г.И. Кравцовой]. – Минск: Меркванне, 1994. – 270 с.